

BRUSSEL, HEEN EN TERUG

Hoofdstuk 19

Maarten Tielens

Kort samengevat

Zowat een op vijf van de werkende Vlamingen werkt in een andere provincie dan de eigen woonplaats. Hooggeschoolden pendelen dubbel zo veel als laaggeschoolden. Inwoners van provincies met een beperkte werkgelegenheid pendelen vaker naar andere regio's dan inwoners van provincies met een groter jobaanbod. In Vlaanderen ligt het aandeel pendelaars in de werkende bevolking vooral hoog in de provincies Vlaams-Brabant en Oost-Vlaanderen. Brussel is veruit de meest populaire bestemming voor de pendelaars. Pendel tussen Vlaanderen en Wallonië is bijzonder beperkt. Brussel buiten beschouwing gelaten, is Antwerpen de enige provincie die meer pendelaars verwelkomt dan uitzwaait. Alle andere provincies hebben een negatief pendelsaldo. Het resultaat is dat Vlaanderen netto zowat 100 000 hooggeschoolden uitstuurt naar de Brusselse – en in mindere mate de Waalse – arbeidsmarkt.

1 Pendel als indicator van een flexibele arbeidsmarkt

Er wordt in Vlaanderen heel wat gependeld. Voor de man die dagelijks in Gent Sint-Pieters opstapt om naar Brussel Centraal te treinen, of voor de vrouw die dag in dag uit de file in Sterrebeek of de Antwerpse ring trotseert, is pendelen maar verloren tijd en nutteloos. Maar op macroniveau wordt geografische mobiliteit vaak wel een functie toebedeeld. Pendel of geografische mobiliteit wordt soms beschouwd als een indicator van de flexibiliteit van de arbeidsmarkt.

Op verschillende beleidsniveaus wordt het belang van flexibele arbeidsmarkten benadrukt, onder meer de rol die ze spelen bij jobcreatie. Zo benadrukt de Europese Commissie het belang van

arbeidsmarktflexibiliteit in haar 'Richtsnoeren inzake werkgelegenheid' om de werkgelegenheid op duurzame wijze te bevorderen (Europese Commissie, 2003b). De idee is dat structurele werkloosheid enkel kan worden aangepakt met structurele maatregelen. Uitgaande van de EU-richtsnoeren definiëren Scheerlinck en Pans arbeidsmarktflexibiliteit als de mate waarin werkgevers, werknemers en instituties zich aanpassen aan de veranderingen in de arbeidsmarktvoorwaarden en economische omstandigheden (Scheerlinck & Pans, 2000). Arbeidsmarktflexibiliteit heeft dan ook verschillende aspecten zoals temporele flexibiliteit (bijvoorbeeld deeltijdarbeid en ploegenarbeid), contractuele flexibiliteit (bijvoorbeeld tijdelijke contracten, uitzendarbeid), scholing en opleiding (flexibiliteit van de vaardigheden), maar ook arbeidsmobiliteit. Arbeidsmobiliteit op haar beurt heeft meerdere aspecten. Zo is er het functionele mobiliteitsaspect, de mate waarin werknemers bereid en in staat zijn om een andere functie of meerdere functies uit te oefenen. Een indicator van die functionele mobiliteit is de jobmobiliteit (personen die van job veranderen). Naast het functionele aspect is er ook het geografische aspect: wanneer een bepaalde regio een negatieve economische schok te verteren krijgt, kan geografische mobiliteit zorgen voor een bijsturing in de afstemming van vraag en aanbod van arbeid. Zowel woonmobiliteit als pendel spelen hierin een rol.

Over de woonmobiliteit (verhuizingen) kunnen we kort zijn: die is vrij beperkt en doet zich eerder op korte afstand voor. De lange, intergewestelijke stromen maakten in 2002 slechts 7% uit van alle verhuizingen, en acht op tien van deze intergewestelijke verhuizingen heeft betrekking op Brussel. De mobiliteit tussen Vlaanderen en Wallonië is zeer beperkt: slechts een op vijf van alle intergewestelijke verhuizingen.¹ De verklaring van de zwakke intergewestelijke migratie ligt voornamelijk in taal- en vastgoedbarrières (Caruso, 2003).

1 Op basis van NIS (2003) Bevolking en huishoudens – loop van de bevolking en migraties in 2002.

2 De pendelintensiteit van Brabanders, Limburgers en andere Belgen

De beperkte woonmobiliteit wordt in Vlaanderen en België ruimschoots gecompenseerd door de pendel. In vergelijking met andere Europese landen is België hier zelfs de eerste van de klas (Scheerlinck & Pans, 2000; Paoli & Merllié, 2001). De Belg pendelt dus omwille van de baksteen in de maag. In dit hoofdstuk werpen we een licht op de pendel tussen de provincies en eindigen we met een focus op de pendel tussen de gewesten. De bron die we hiervoor gebruiken is de Enquête naar de Arbeidskrachten (EAK).² Op basis daarvan kennen we de provincie waar de respondent woont alsook de provincie van de lokale vestiging waar de respondent werkt.³ We beschouwen iemand als een interprovinciale pendelaar wanneer hij in een andere provincie werkt dan dat hij woont. Het mag duidelijk zijn dat we op deze manier niet alle pendel omvatten – iemand uit Hasselt die in Genk werkt valt uit de boot, net zoals de Vilvoordenaar die in Erps-Kwerps zijn brood verdient.

2.1 ■ ■ Mannen en hooggeschoolden

De indicator pendelintensiteit geeft per provincie of per gewest weer welk aandeel van de werkende inwoners in een andere provincie werkt.⁴ Globaal zijn er in België ongeveer 880 000 personen die werken in een andere provincie, dat is zowat 22% van de Belgische werkenden. In Vlaanderen werkt 21% van de werkenden in een andere provincie dan de woonplaats (tabel 19.1).

Er zijn belangrijke verschillen in het pendelgedrag naargelang geslacht en onderwijsniveau. Mannen pendelen iets vaker dan vrouwen, maar dit geldt in mindere mate voor Vlaanderen. In Wallonië is het aandeel pendelaars bij de mannen 29% en bij de vrouwen 19%, en in Brussel 19% bij de mannen en slechts 10% bij de vrouwen (tabel 19.1). In Vlaanderen is het verschil beperkter. Mogelijk zijn vrouwen minder geneigd om te pendelen omdat zij vaker een job combineren met de gezinstaken. Bovendien is het voor sommige gezinnen financieel interessanter als de tweede verdienster – meestal de vrouw – in de buurt werkt, zodat niet moet worden geïnvesteerd in bijhorend vervoer, bijvoorbeeld een tweede auto.

2 Voor de methodologische achtergrond van dit hoofdstuk, verwijzen we naar www.steunpuntwav.be, rubriek publicaties, reeks 'De arbeidsmarkt in Vlaanderen', 2004, Jaarboek, Methodologie.

3 Met betrekking tot de woonplaats maken we een onderscheid tussen de tien provincies en het Brussels Gewest. Met betrekking tot de werkplaats komt daar nog bij 'het buitenland'. Dat komt omdat we wel de uitgaande grensarbeid kennen, maar niet de inkomende grensarbeid, gezien enkel inwoners van België worden bevraagd in de EAK.

4 We beschouwen het Brussels Gewest in de provinciale analyse als een afzonderlijke provincie.

Tabel 19.1

Interprovinciale pendelintensiteit* naar geslacht en onderwijsniveau (de gewesten; 2003)

(%)	Vlaams Gewest	Waals Gewest	Brussels Gewest
Totaal	21	25	15
Mannen	23	29	19
Vrouwen	19	19	10
Laaggeschoold	15	18	16
Middengeschoold	19	23	15
Hooggeschoold	29	31	15

* De pendelintensiteit is het aandeel werkende inwoners dat werkt in een andere provincie dan de woonplaats.

Bron: NIS EAK (Bewerking Steunpunt WAV)

Grotere verschillen stellen we vast tussen de verschillende onderwijsniveaus. Het aandeel pendelaars stijgt met het onderwijsniveau, vooral de hooggeschoolden springen er bovenuit. Hooggeschoolden pendelen dubbel zo vaak als laaggeschoolden, middengeschoolden iets vaker dan laaggeschoolden: in Vlaanderen is 15% van de laaggeschoolde werkenden geografisch mobiel, 19% van de middengeschoolden en 29% van de hooggeschoolden. In Brussel valt op dat de midden- en hooggeschoolden niet meer pendelen dan laaggeschoolden. Het jobaanbod in Brussel is dan ook meer gericht op deze midden- en hooggeschoolden zodat zij zich minder genoodzaakt zien tot pendel.

2.2 De Brabantse trekpaarden

Er zijn aanzienlijke verschillen tussen de provincies (tabel 19.2). De grootste interprovinciale pendelintensiteit wordt opgemeten in Waals-Brabant (51%) en in Vlaams-Brabant (43%). Ook Luxemburg (34%) en Namen (29%) kennen een bovengemiddelde pendelintensiteit. Antwerpen, West-Vlaanderen en Luik tellen het kleinste aandeel pendelaars naar een andere provincie.

De belangrijkste interprovinciale pendelstromen situeren zich dan ook rond de provincies Waals-Brabant, Vlaams-Brabant en Brussel, zoals uit figuur 19.1 blijkt. Enkel de stromen die 2% of meer behelzen van alle interprovinciale pendelstromen zijn opgenomen in de figuur. De dikte van de pijl geeft de absolute grootte van de betreffende stroom weer, terwijl de inkleuring van de provincie een aanduiding geeft van de provinciale pendelintensiteit. De allergrootste pendelstroom wordt gevormd door de 125 000 Vlaams-Brabanders die naar Brussel pendelen. Daarna komen de Oost-Vlamingen, de Waals-Brabanders en de Henegouwers die in Brussel werken.

Tabel 19.2

Het aantal interprovinciale pendelaars en de interprovinciale pendelintensiteit* (de provincies en gewesten; 2003)

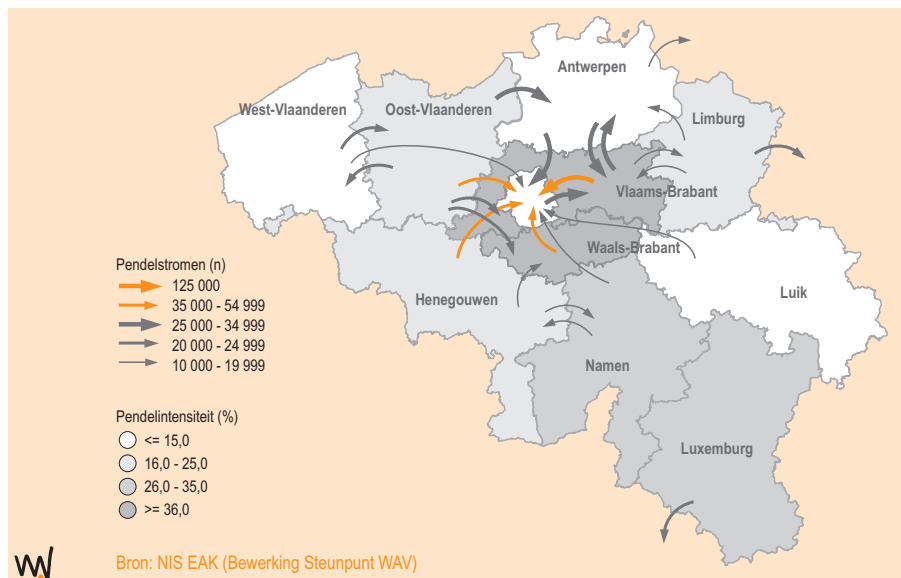
	Interprovinciale pendel		
	Pendelaars (n)	Pendelintensiteit (%)	Werkgelegenheidsgraad 2002 (jobs per 100 inwoners)
Antwerpen	83 000	13	68,5
Vlaams-Brabant	191 000	43	61,8
West-Vlaanderen	51 000	11	68,8
Oost-Vlaanderen	140 000	24	59,8
Limburg	60 000	19	58,6
Luik	44 000	12	55,5
Luxemburg	33 000	34	55,1
Namen	49 000	29	52,4
Henegouwen	100 000	23	49,3
Waals-Brabant	72 000	51	56,1
Vlaams Gewest	526 000	21	64,0
Waals Gewest	298 000	25	52,8
Brussels Hoofdstedelijk Gewest	53 000	15	106,5
België	878 000	22	64,5

* De pendelintensiteit is het aandeel werkende inwoners dat werkt in een andere provincie dan de woonplaats.

Bron: NIS EAK, NIS Bevolkingsstatistieken, RSZ-LATG, RSZPPO, RSVZ (Bewerking Steunpunt WAV)

Figuur 19.1

Pendelstromen tussen de provincies (België; 2003)

Uit voorgaande blijkt dat de meeste pendelstromen zich rond het Brusselse afspelen, en dat de pendel tussen Vlaanderen en Wallonië erg beperkt is. Caruso haalt hiervoor een aantal verklaringen aan. Zo is er de taalbarrière die een belangrijke rol speelt. Ook de toenemende verzadiging van het verkeer, voornamelijk in de buurt van agglomeraties, en de ontoereikendheid van het openbaar vervoer (bijvoorbeeld voor het bereiken van bedrijfsterrinen) laat zich voelen. Tot slot heeft de regionalisering van de diensten voor arbeidsvoorziening in 1989 – VDAB, Forem en Orbem – de integratie van de Belgische arbeidsmarkt niet bevorderd, gezien mensen minder snel een grens oversteken indien er minder informatie beschikbaar is over vacatures in een ander gebied (Caruso, 2003). In dat kader is ook het recentelijk afgesloten ‘samenwerkingsakkoord voor interregionale mobiliteit van werkzoekenden’ te plaatsen, waarin de gewesten hebben afgesproken dat de regionale bemiddelingsdiensten vanaf 2005 knelpuntvacatures automatisch zullen doorgeven, dat er meer taalopleidingen en meer grensoverschrijdende opleidingen komen en dat er een gecoördineerd actieplan ‘Brussel-Rand’ komt om de drempel tussen de regionale arbeidsmarkten te verlagen.

De provincies met een sterk ontwikkelde werkgelegenheid kennen een kleine pendelintensiteit (tabel 19.2). Dus hoe meer jobs per inwoner (werkgelegenheidsgraad) een provincie heeft, hoe minder werkenden er naar een andere provincie pendelen. Vlaams-Brabant (61,8 jobs per 100 inwoners), Oost-Vlaanderen (59,8) en Limburg (58,6) kennen allemaal een benedengemiddelde werkgelegenheidsgraad en een bovengemiddelde pendelintensiteit, terwijl dat voor West-Vlaanderen (werkgelegenheidsgraad van 68,8) en Antwerpen (68,5) net omgekeerd is. Inwoners van provincies met minder vraag naar arbeid zijn aangewezen op pendel naar provincies met een sterker ontwikkeld werkgelegenheidsniveau.

Uit de Nationale Enquête naar de mobiliteit van de huishoudens (DWTC, 2001, p. 54) blijkt dat 70% van alle woon-werkverplaatsingen in Vlaanderen in 1999 met de auto gebeurde en 14% met het openbaar vervoer. In Wallonië wordt vaker de auto gebruikt (80%), terwijl Brusselsaars vaker het openbaar vervoer gebruiken (28%). Gemiddeld wordt door Vlamingen 18,1 kilometer afgelegd tussen woonplaats en werkplaats. De treinreizigers leggen het meeste aantal kilometers af (48,3 km). Personen die met de eigen wagen naar het werk rijden verplaatsen zich over een afstand van 17,3 kilometer en personen met een firmawagen 28,7 kilometer. Wajen leggen iets langere afstanden af (gemiddeld 21,9 km) en Brusselsaars kortere afstanden (gemiddeld 10 km).

Uit de Tijdsbudget-enquête van de TOR-groep blijkt dat de gemiddelde werkende man zich per week vier uur verplaatst van en naar zijn werk, werkende vrouwen gemiddeld bijna drie uur (Coppens e.a., 2001).

3 Wie pendelt waarheen?

In wat volgt zullen we voor Vlaanderen per provincie de belangrijkste pendelbewegingen bespreken en de inkomende en uitgaande pendel tegen elkaar afzetten.⁵

De Vlaamse provincie met de grootste pendelintensiteit (43%) is Vlaams-Brabant, waar zowat 191 000 personen in een andere provincie gaan werken (tabel 19.2). Maar liefst 65% van deze pendelaars heeft Brussel als eindbestemming, ongeveer 15% Antwerpen (tabel B19.1 in de cijferbijlage).⁶ Veel uitgaande pendel komt uit de regio Leuven – gezien er veel meer werkenden dan jobs zijn in deze regio (bijlagentabel B19.2) – en vermoedelijk gaat het om midden- en hogeschoolden die gericht zijn op de sterke aanwezigheid van publieke en commerciële diensten in Brussel. Uit figuur 19.2 blijkt dat Vlaams-Brabant een sterk negatief pendelsaldo heeft: er vertrekken veel meer Vlaams-Brabanders naar andere provincies dan dat er anderen in Vlaams-Brabant komen werken. Vooral voor hogeschoolden is er een groot verschil tussen inkomende en uitgaande pendel. Toch is het belangrijk er op te wijzen dat er ook veel inkomende pendel is in Vlaams-Brabant, maar die is niet groot genoeg om de uitgaande pendel te compenseren. De inkomende pendel in Vlaams-Brabant is sterk gericht op de commerciële dienstensectoren (tabel 19.3) – bijvoorbeeld rond Halle-Vilvoorde – en op de werkgelegenheidsgordel rond de nationale luchthaven in Zaventem. Hfdst. 10

Tweede in de rij wat betreft de pendelintensiteit (24%) is Oost-Vlaanderen. Ongeveer 140 000 personen pendelen naar een andere provincie. Ook bij Oost-Vlamingen is Brussel erg in trek, zowat bij vier op tien pendelaars, alsook de provincie Antwerpen die kan rekenen op een op vier van de pendelende Oost-Vlamingen (bijlagentabel B19.1). Vooral in de regio's Aalst-Oudenaarde en St. Niklaas-Dendermonde ligt het aantal werkenden veel hoger dan het aantal jobs (bijlagentabel B19.2), waaruit we afleiden dat veel pendel uit deze regio's komt. Net zoals in Vlaams-Brabant is het pendelsaldo van Oost-Vlaanderen sterk negatief, een verschil tussen inkomende en uitgaande pendel van ongeveer 90 000 personen. Ook hier weer vooral bij midden- en hogeschoolden, waarschijnlijk uit de regio Aalst-Oudenaarde, die op de Brusselse dienstensectoren gericht zijn, gezien de tertiaire dienstensector in Oost-Vlaanderen zwak ontwikkeld is (Steun- Hfdst. 10

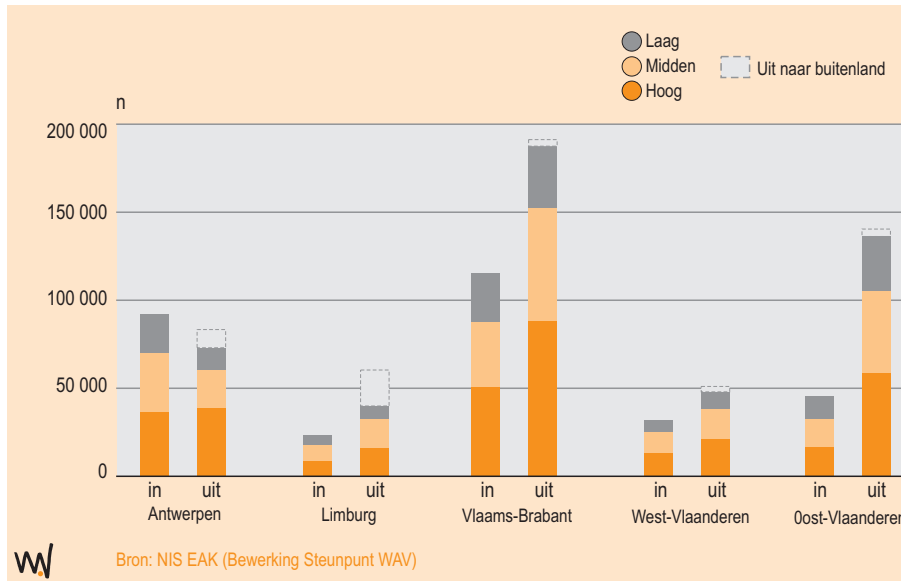
5 We houden bij het berekenen van het *pendelsaldo* geen rekening met de uitgaande pendel naar het buitenland, enkel met de uitgaande pendel naar een andere provincie in België. Dat doen we omdat we ook geen gegevens hebben over de inkomende pendel vanuit het buitenland, gezien in de EAK enkel de inwoners van België worden bevraagd. Iemand die in Nederland woont en in België werkt zit niet in de data. Bij de bespreking van de *uitgaande* pendel houden we wel rekening met pendel naar het buitenland. Voor de volledigheid is in figuur 19.2 de uitgaande pendel naar het buitenland met stippellijnen aangegeven, maar daar wordt dus geen rekening mee gehouden bij het berekenen van het saldo van inkomende en uitgaande pendel.

6 Voor een overzicht van gedetailleerd cijfermateriaal dat gebruikt wordt in dit hoofdstuk, verwijzen we naar www.steunpuntwv.be, rubriek publicaties, reeks 'De arbeidsmarkt in Vlaanderen', 2004, Jaarboek, Cijferbijlage.

punt WAV-SSA, 2001a). Kijken we naar de inkomende pendel dan valt op dat in Oost-Vlaanderen het aandeel laaggeschoolden groter is dan in de andere provincies (bijlage tabel B19.2). Mogelijk speelt hier de aantrekkingskracht van de industriepool rond Oudenaarde een rol.

Figuur 19.2

Inkomende en uitgaande pendel naar onderwijsniveau (de Vlaamse provincies; 2003)

Noot: In deze figuur wordt de uitgaande pendel naar het buitenland aangegeven in stippellijnen, maar er wordt geen rekening mee gehouden bij het berekenen van het saldo van inkomende en uitgaande pendel.

Tabel 19.3

Inkomende pendelaars naar sector van tewerkstelling (de Vlaamse provincies en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest; 2003)

(%)	Interprovinciale inkomende pendel				
	Primaire sector	Secundaire sector	Tertiaire sector	Quartaire sector	Totaal
Antwerpen	nb	34	45	20	100
Vlaams-Brabant	nb	20	60	20	100
West-Vlaanderen	nb	43	27	29	100
Oost-Vlaanderen	nb	36	40	25	100
Limburg	nb	42	31	26	100
Brussels H. Gewest	nb	15	46	39	100

Bron: NIS EAK (Bewerking Steunpunt WAV)

We vervolgen met Limburg (pendelintensiteit 19%), waar 60 000 personen de provincie verlaten om te werken. Limburgers zijn de échte wereldburgers, want maar liefst een op drie pendelaars verlaat het land om in Nederland of Duitsland te gaan werken (bijlagetabel B19.1). De regio Tongeren wordt dan ook gekenmerkt door een lage werkgelegenheidsgraad. Het aantal jobs is daar beperkt zodat de stap over de landsgrens perspectieven opent. Ook Antwerpen (een op vier) en Vlaams-Brabant (een op vijf) behoren tot de favoriete bestemmingen van Limburgers. Het verschil tussen inkomende en uitgaande pendel is ook voor Limburg nadelig, zij het in beperktere mate dan voor Vlaams-Brabant en Oost-Vlaanderen. Pendelaars die in Limburg komen werken doen dat voornamelijk in de industriële sectoren (tabel 19.3).

De 83 000 Antwerpenaren die pendelen (pendelintensiteit 13%) doen dat vooral richting Brussel (een derde van de pendelaars) en Vlaams-Brabant (ook een derde). Antwerpen is de enige provincie met een positief pendelsaldo, zij het enkel voor laag- en middengediplomeerden. De Antwerpse economie is dus sterk aangewezen op laag- en middengediplomeerde inkomende pendel, vooral de regio Antwerpen-Boom, waar zowel de industrie als de commerciële dienstensectoren sterk zijn vertegenwoordigd, met de Antwerpse haven als belangrijke katalysator (Steunpunt WAV-SSA, 2001b). In deze regio zijn er dan ook meer jobs dan werkenden, hetgeen wijst op inkomende pendel. Van de inkomende pendelaars is slechts vier op tien hooggeschoold, terwijl dat bij de uitgaande pendelaars vijf op tien is (bijlagetabel B19.2). Er zijn dan ook weinig pendelaars die in de Antwerpse quataire sector komen werken (tabel 19.3).

Hfdst. 10

Tot slot zijn er nog 51 000 West-Vlamingen die de provincie verlaten (pendelintensiteit 11%). Vier op tien van de pendelaars werkt bij de Oost-Vlaamse bureaus, een op vijf werkt in de hoofdstad (bijlagetabel B19.1). Net zoals in Limburg is het negatieve pendelsaldo eerder beperkt, en is de inkomende pendel sterk gericht op de industriële sectoren (tabel 19.3).

4 *De intergewestelijke pendel tussen Vlaanderen, Brussel en Wallonië*

We besluiten dit hoofdstuk met een beeld van de pendel op gewestelijk niveau. Van de iets meer dan vier miljoen werkenden in België zijn er in 2003 zowat 550 000 personen (of 14%) die in een ander gewest werken dan waar ze wonen. De grootste groep zijn Vlamingen die in Brussel werken (223 000), gevolgd door Walen die richting hoofdstad trekken (127 000). Verder zijn er ongeveer 42 000 Vlamingen en 40 000 Walen die in het buitenland werken, en 38 000 Walen en 33 000

Brusselaars die Vlaanderen opzoeken. De kleinste stromen zijn Vlamingen (25 000) en Brusselaars (16 000) die naar Wallonië pendelen (tabel 19.4).

Tabel 19.4

Het aantal werkenden naar woonplaats en werkplaats, het aantal intergewestelijke pendelaars en de intergewestelijke pendelintensiteit (de gewesten; 2003)

(n) Woonplaats	Werkplaats				Intergewestelijke pendel		
	Brussels H. Gewest	Vlaams Gewest	Waals Gewest	Buitenland	Werkende inwoners (n)	Pendelaars (n)	Pendelintensiteit (%)
Brussels H. Gewest	295 000	33 000	16 000	nb	348 000	53 000	15
Vlaams Gewest	223 000	2 198 000	25 000	42 000	2 488 000	290 000	12
Waals Gewest	127 000	38 000	1 006 000	40 000	1 211 000	205 000	17

Bron: NIS EAK (Bewerking Steunpunt WAV)

Vlamingen maken de meerderheid uit van de pendelaars maar ze trekken relatief minder vaak naar een ander gewest dan Walen en Brusselaars. Dat lezen we af aan de pendelintensiteit die per gewest weergeeft welk aandeel van de werkende inwoners in een ander gewest werkt: 12% van de werkende Vlamingen tegenover 15% Brusselaars en 17% Walen werkt in een ander gewest dan de woonplaats (tabel 19.4).

Van al deze pendelende Vlamingen werken er bijna acht op tien in Brussel, iets meer dan een op tien in het buitenland, en nauwelijks een op tien in Wallonië (bijlagetabel B19.3). We wijzen erop dat er wel een verschil is naar onderwijsniveau. Hooggeschoolde pendelaars werken vaker in Brussel (acht op tien) dan laaggeschoolde pendelaars (zeven op tien), gezien de sterke aanwezigheid van publieke en commerciële diensten in Brussel. Ongeveer 12% van de Vlaamse werkenden werkt dus niet in Vlaanderen, waarvan 9% in Brussel. Bij de Vlaamse hooggeschoolden, die vaker pendelen, werkt bijna 17% niet in Vlaanderen – 13% in Brussel.

Van de 53 000 Brusselse pendelaars – 15% van de Brusselse werkenden (tabel 19.4) – trekt zes op tien naar Vlaanderen (voornamelijk Vlaams-Brabant) en drie op tien naar Wallonië (voornamelijk Waals-Brabant) (tabel B19.3). Bij onze Waalse pendelende landgenoten is Brussel ook bestemming nummer één, met zes op tien van de pendelende Walen (bijlagetabel B19.3). De pendel naar Vlaanderen is beperkt, ongeveer twee op tien, maar wel groter dan de pendel van Vlaanderen naar Wallonië.

Enkel Brussel kan een positief pendelsaldo voorleggen. Ongeveer 350 000 personen pendelen naar Brussel, terwijl er ongeveer 50 000 Brusselaars elders gaan werken (tabel 19.4). Brussel heeft dus een positief saldo van ongeveer 300 000 personen. Vooral bij de hogeschoolden is er een groot positief saldo: er komen 175 000 hogeschoolden naar Brussel gestroomd en er gaan slechts 23 000 Brusselse hogeschoolden naar Vlaanderen of Wallonië (bijlagentabel B19.3). Een groot deel van de pendelaars werkt in de Brusselse quartaire sector (tabel 19.3), met op kop het openbare bestuur. Voor Vlaanderen is het saldo negatief: globaal komen er zowat 71 000 pendelaars in Vlaanderen werken, maar er zijn 248 000 Vlamingen die in Brussel of Wallonië gaan werken. Vooral bij hogeschoolden is het saldo sterk negatief: 26 000 Brusselse of Waalse hogeschoolden komen naar Vlaanderen, maar 124 000 Vlaamse hogeschoolden trekken naar Brussel of Wallonië. Dat betekent dat Vlaanderen netto zowat 100 000 hogeschoolden uitstuurt naar de Brusselse – en in mindere mate de Waalse – arbeidsmarkt.

Cijferbijlage: www.steunpuntwav.be, rubriek publicaties, reeks 'De arbeidsmarkt in Vlaanderen', 2004, Jaarboek, Cijferbijlage.

Methodologie: www.steunpuntwav.be, rubriek publicaties, reeks 'De arbeidsmarkt in Vlaanderen', 2004, Jaarboek, Methodologie.